

Знищити не можна розвивати, або про вплив влади на науку на прикладі "казусу Стасюк"

 life.pravda.com.ua/columns/znishchiti-ne-mozhna-rozvivati-abo-pro-vpliv-vladi-na-nauku-na-prikladi-kazusu-stasyuk-301958

27 квітня у Києві в Історико-меморіальному музеї Михайла Грушевського відбувся науковий семінар "Плагіат і запозичення в українській науці: від XVII століття до сучасності". Пропоную прочитати адаптований до текстового формату свій виступ.

Актуальність оприлюднення цього тексту викликана ще й розміщенням на сайті Міністерства освіти та науки України проекту наказу. "Про державну атестацію наукових установ та закладів вищої освіти в частині провадження ними наукової (науково-технічної) діяльності", який у випадку введення у дію просто знищить науку в Україні.

Антинаукову сутність цього проекту проаналізував, зокрема, у своїй колонці на шпальтах "Історичної правди" Станіслав Кульчицький. Я ж у своєму виступі звертав увагу не лише на плагіат, а й взагалі на кризу розвитку науки в Україні, яка зумовлена передусім впровадженими "згори" "правилами гри", органічним і вкрай негативним для розвитку науки продовженням яких і є цей проект наказу.

Добрий день, шановні учасники семінару та його гості!

У промовах моїх колег йшлося про шляхетні джерела текстових запозичень для плагіату, а то й навіть про славу як його об'єкт. У моїй розповіді, на жаль, все не так "романтично". Власне, на це вказує тема доповіді: *"Компілятивний плагіат як вершина айсберга академічної недоброчесності та інших руйнівних явищ у сфері науки в Україні на прикладі "казусу Стасюк"*.

Тож почну із законодавчих визначень самого поняття "порушення академічної доброчесності", якого не існувало у ті періоди, про які йшлося у промовах попередніх учасників семінару.

В ухваленому у 2017 році законі "Про освіту" називається 10 видів порушень академічної доброчесності, серед яких як характерні для сьогоднішньої розмови я виділив **плагіат, фабрикацію, фальсифікацію, хабарництво, вплив з метою необ'єктивного оцінювання**.

На жаль, в українському суспільстві немає чіткого негативного ставлення до таких порушень, а охоплення ними формально наукових досліджень є масовим.

Масовизація, перетворення на "норму" академічної недоброчесності, найбільш видимим виявом якої і є плагіат, стала, як на мене, наслідком насамперед низки встановлених нинішніми урядовцями "правил", серед яких ключовими є:

- фінансова непрестижність суто наукової праці;

- вагомі доплати за науковий ступінь, насамперед у непов'язаних з наукою сферах. У зв'язку з цим в Україні вже давно поширені "фабрики дисертацій";
- так звані "скопусні" статті у закладах вищої освіти як необхідна формальна умова роботи, а також доплати за такі статті. У сучасних умовах всеосяжна формальна "скопусизація" перетворилася на потужний засіб масовизації академічної недоброчесності.

У результаті втілення таких правил науковий ступінь в уявленнях більшості його здобувачів і загалом суспільства перетворився із, умовно кажучи, свідчення високого інтелекту та здатності до наукової праці на засіб кар'єрного зростання чи/та отримання корупційної за своєю природою довічної "ренти".

Попри велику кількість різновидів порушень академічної доброчесності більшість із них досить важко довести. Ці труднощі зумовлені як суб'єктивними підходами оцінювачів, так і реальною можливістю ненавмисної помилки чи просто необізнаністю сторонніх оцінювачів з тематикою, а тому неможливістю чи небажанням оцінювати такі порушення.

Для того ж, щоб побачити текстові збіги, бути компетентним у предметі дослідження не обов'язково, тому плагіат можна означити як видиму частину айсберга академічної недоброчесності, його вершину.

Тобто саме плагіат є беззастережним маркером академічної недоброчесності, причому не лише автора, а й рецензента, який такі праці схвалює навіть вже після виявлення плагіату. Відстоювання плагіатних праць колегами таких авторів беззастережно засвідчує недоброчесність таких осіб з науковими ступенями.

Підстав для сприяння плагіатним працям може бути чимало, і насамперед це є згадані у законі про освіту **хабарництво** (корупція) **та вплив з метою необ'єктивного оцінювання**. Підвидом цих підстав можна назвати **конформізм** – у такому випадку про свідомий захист плагіатних праць може навіть не йтися, а люди за звичкою остерігаються викликати незадоволення свого керівництва, або вони просто "не вплутуються у "не свою справу".

Іншим підвидом "впливу" є **політична доцільність**, через яку свого часу затвердили чи не відкликали неважливі дисертації низки впливових політиків, публічних осіб чи їх родичів. Не менш важливою, на мій погляд, є **кругова порука** – це не стільки "корпоративна солідарність", скільки "закривання очей" на плагіат інших через те, що тим "іншим" чи їхнім керівникам відомо про "гріхи" самої особи, яка закриває очі на плагіат колег.

Якнайяскравіше вказані негативні явища відбиває так званий **казус Стасюк** (за прізвищем Олесі Стасюк, очільниці Національного музею Голодомору-геноциду у 2015-2022 роках, яка у вересні 2021-го відзначилася публікацією офіційного видання з масовими фальсифікаціями Голодомору 1932-1933 років та голоду 1921-1923 років), у дисертації якої Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти

(далі - "Національне агентство") виявило масові випадки плагіату, приклади якого були оприлюднені **у 88 сторінковому тексті**, є показовим не лише з огляду на сам факт плагіату, а й реакцією спільноти на нього.

Мало того, саме такий плагіат, як у дисертації Стасюк, який **означаю як компілятивний**, є характерним відбитком епохи – текстові запозичення взяті з багатьох джерел, часом далеко не найвищої якості. Це і є та кардинальна відмінність типового нині плагіату від тієї його практики, про яку розповідав Роман Кисельов, аналізуючи дослідження плагіату Якобом Томазієм (1622-1684) - у той час його об'єктом була слава, якої прагнув плагіатор, тоді як нині - формальний статус чи фінансова "рента" від держави.

Нагадаю, що у грудні 2021 року у тоді ще незахищеній докторській дисертації Олеси Стасюк "Інститут уповноважених у здійсненні Голодомору-геноциду 1932–1933 років в УСРР" було виявлено плагіат. Ця дисертація була прийнята до захисту у спеціалізованій вченій раді Д 27.053.01, що діяла при Університеті Григорія Сковороди в Переяславі.

Жоден з членів цієї спеціалізованої вченої ради, жоден з офіційних опонентів, попри обізнаність з наведеними в оприлюднених на шпальтах проєкту "ЛІКБЕЗ.Історичний фронт" статтях Віктора Брехуненка та Геннадія Єфіменка беззастережними прикладами плагіату, не те, що не проголосував проти, а навіть не утримався.

Захист, до речі, відбувався досить смішно: у Переяславі зібрались члени спецради, а саму дисертантку "заховали" онлайн. **Думаю, ключовими підставами для такого голосування стали конформізм та хабарництво.**

Найогидніше – для виправдання плагіату було використано патріотичну риторичку. Приміром, член вченої ради, завідувач кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету ім. Тараса Шевченка **Валерій Капелюшний** оприлюднив на Facebook повідомлення про захист дисертації й завершив то все гаслом "Слава Україні!".

У відповідь на вказівку на оприлюднені статті з беззастережними прикладами плагіату у дисертації Стасюк, Валерій Капелюшний, засвідчивши обізнаність з тими публікаціями, назвав їх "маячнею", а небажання рахуватися з наведеними у них фактами пояснив тим, що автори ... *"негативно налаштовані проти цього захисту"*.

Цікаво, що своє особисте нехтування академічними стандартами цей професор публічно продемонстрував ще у й випадку зі Стефаном Машкевичем, коли захищеного на очолюваній Капелюшним кафедрі та за його особистого сприяння доктора наук ця ж таки кафедра пропонувала позбавити ступеня доктора наук не за виявлені порушення в дисертації (таких не вказувалося), а за... проросійські висловлювання влітку 2022 року.

Після "захисту" Стасюк у Переяславі почалася "історія" із затвердженням результатів. Спершу – після оприлюднення критичних до дисертації публікацій – була закрита можливість її завантаження окремим файлом з сайту Університету, а потім текст дисертації був підмінений.

У січні 2022 року до МОН та Національного агентства було адресовано "Лист істориків до МОН України щодо необхідності додаткової експертизи докторської дисертації О.О.Стасюк", у якому викладалися факти численних порушень академічної доброчесності й насамперед плагіату у дисертації Олесі Стасюк. Після отримання авторами повідомлення про реєстрацію, лист 22 січня був оприлюднений на сайті "ЛІКБЕЗ. Історичний фронт".

Після цього почалася епопея із затвердженням цієї дисертації, яка яскраво засвідчила, що **хабарництво, вплив з метою необ'єктивного оцінювання**, політична доцільність та конформізм є характерними рисами для сучасного науково-освітнього керівництва України.

Наведу деякі приклади. Спочатку за 2022 рік. Тоді Міністерство освіти і науки допустило низку відвертих порушень при затвердженні дисертації:

1. Відповідні структури при МОН не виконали своїх функцій. Не було отримано відповідь у місячний термін. Відписки від МОН автори звернень отримали вже після затвердження дисертації на Атестаційній колегії МОН, тобто у червні 2022 року.
2. На "додаткову експертизу" дисертацію спеціально було відправлено до структур, афільованих або з самою О.Стасюк, або з керівництвом Переяславського університету.
3. Дисертацію та висновки щодо неї так і не було надіслано до Експертної ради МОН України з історичних наук, тоді як стаття 27 Постанови КМУ України від 17 листопада 2021 р. № 1197 "Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук" чітко вказує: "Розгляд питань, пов'язаних з присудженням наукового ступеня доктора наук, МОН здійснює за участю експертних рад з питань атестації наукових кадрів".
4. Було допущено підміну дисертації, тобто та дисертація, яку було виставлено 14 грудня 2021 року на сайті спеціалізованої вченої ради Д 27.053.01, що діяла при Університеті Григорія Сковороди в Переяславі, не відповідала тій, яка була розміщена там пізніше (орієнтовно у лютому 2022-го).

Відповідні структури при МОН не виконали своїх функцій. Не було отримано відповідь у місячний термін. Відписки від МОН автори звернень отримали вже після затвердження дисертації на Атестаційній колегії МОН, тобто у червні 2022 року.

На "додаткову експертизу" дисертацію спеціально було відправлено до структур, афільованих або з самою О.Стасюк, або з керівництвом Переяславського університету.

Дисертацію та висновки щодо неї так і не було надіслано до Експертної ради МОН України з історичних наук, тоді як стаття 27 Постанови КМУ України від 17 листопада 2021 р. № 1197 "Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук" чітко вказує: "Розгляд питань, пов'язаних з присудженням наукового ступеня доктора наук, МОН здійснює за участю експертних рад з питань атестації наукових кадрів".

Було допущено підміну дисертації, тобто та дисертація, яку було виставлено 14 грудня 2021 року на сайті спеціалізованої вченої ради Д 27.053.01, що діяла при Університеті Григорія Сковороди в Переяславі, не відповідала тій, яка була розміщена там пізніше (орієнтовно у лютому 2022-го).

Вважаю, що вказані порушення були б неможливі без прямої вказівки чи погодження з директоркою Департаменту атестації кадрів вищої кваліфікації МОН України **Світланою Криштоф**.

У січні-лютому 2022-го я особисто звертався до Комарніцького, офіційного опонента Стасюк на захисті її дисертації з проханням відкликати плагіатну статтю цієї авторки з названого журналу. До цього часу це не зроблено, натомість навіть у 2024-му Комарніцький і далі виправдовує або заперечує плагіат.

Про небажання реально боротися із плагіатом вже керівників відповідних структур Національного агентства свідчать листи-відписки за підписом його очільника Бутенка на звернення щодо хибного включення у лютому 2024-го прихильного до плагіату Комарніцького до числа експертів Національного агентства.

Та повернімося у 2022 року. Того року у листопаді Національне агентство зареєструвало звернення істориків щодо дисертації Стасюк. Національне агентство відправило це звернення разом із дисертацією на експертизу до 14 науково-освітніх установ. 12 установ надали відповідь і лише дві з них – за формою, наданою Національним агентством.

Отримання відповідей затягнулося на кілька місяців. Вважаю, що сам факт затягування з відповідями безумовно засвідчив **наявність тиску та кругової поруки**.

Частина установ тим чи іншим чином уникли відповіді, але чотири установи офіційно **не підтвердили** наявності плагіату, тобто заперечили очевидні текстові збіги, які надавалися як додаток до скарги. Дві з них є закладами вищої освіти, а ще дві – Національної академії наук України. Це:

- Одеський національний університет імені І.І. Мечникова;

- Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника, який сам виявив ініціативу у справі взяття дисертації на експертизу;
- Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України;
- Інститут народознавства НАН України.

Вказаними прикладами підтримка плагіату не обмежилася. Серед науковців були певні сподівання на Оксена Лісового – нового міністра освіти, який прийшов за заміну Сергію Шкарлету у березні 2023 року.

Особисто я, наполягаючи на тому, що об'єктивно більшим ніж плагіат псевдонауковим злом є невігластво, фальсифікації та фабрикації, вважав, що, попри виявлений вже у його власній дисертації плагіат, Лісовий, як людина, що на власному досвіді ознайомена з функціонуванням антинаукової системи, але, ймовірно, змінила свої підходи під впливом Революції Гідності та російської агресії, може ініціювати зміну системи.

Але все обмежалося особистою відмовою від кандидатського ступеня, жодного іншого не те що системного, а навіть разового кроку здійснено не було. Мало того, свою діяльність Оксен Лісовий взагалі по суті розпочав із круглого столу, організованого командою, що підтримує Стасюк. А одним з ключових спікерів того заходу була сама Стасюк.

Мовчазну підтримку плагіату в дисертації Стасюк виявили деякі політики, які раніше активно поборювали плагіат дисертації іншого високопосадовця – Сергія Шкарлета.

Мова йде про Інну Совсун, Віталія Гайдукевича та Володимира В'ятровича, які проігнорували плагіат у праці Стасюк навіть після звернення до них з цього приводу.

Мало того, В'ятрович, означивши мою вказівку на плагіат та іншу академічну недоброчесність у дисертації Стасюк як "війну між українськими істориками", просто забанив мене у Facebook. Вважаю, що у цьому випадку ключовим фактором стала **політична доцільність**.

Завершуючи виступ, підсумую: реальній боротьбі з порушеннями академічної доброчесності, насамперед плагіатом, заважає вкорінена **корупція, конформізм, взаємозалежність ключових осіб та інституцій, усталені розуміння ієрархічних зв'язків**, нездатність формального керівництва йти в ногу з часом. До цього нерідко доєднується **політична доцільність**.

Наполягаю на тому, що саме підтримка плагіату є тією червоною лінією, після якої вже неможливо говорити, про "*різні погляди на проблему*", про "помилки" (від яких і справді ніхто не застрахований), або ж, як це буває найчастіше, відгороджуватися від проблеми твердженням на кшталт "я не можу оцінити, бо не розуміюся в темі".

Підтримка, навіть пасивна, плагіату, є маркером того, що особа не може називати себе науковцем. Вважаю, що участь у спільних заходах з плагіаторами або тими, хто їх захищає, засвідчує глибоку кризу наукової спільноти чи навіть ставить під сумнів сам факт її існування. Тому як ніколи є актуальними процитовані Романом Кисельовим слова французького правника Франсуа Дуарена (1509–1559) про те, що плагіаторів "слід якнайдалі усувати від державних повноважень і взагалі від спілкування з порядними людьми".

Формально для розвитку науки як такої є значно більшою небезпекою поширення під виглядом наукових знань невігластва та беззмістовності як імітації науки, фальсифікації та фабрикації джерел та висновків – адже все назване спотворює наукове знання, подаючи незнання та неправду як варті уваги досягнення.

Натомість плагіат (якщо вкрадено з якісної праці), навіть компілятивний, формально може навіть сприяти поширенню наукових знань. Однак проблема в тому, що у закритих спільнотах, особливо тих із них, що залежать від бюджетного фінансування, можливості виявлення небезпечнішого антинаукового зла обмежено цілою низкою згаданих у моїй розповіді факторів, тоді як плагіат може виявити будь-яка стороння особа.

Оскільки ж особи, які вдалися до плагіату, вже засвідчили свою наукову неспроможність, то попри можливий слушний текст їхньої дисертації чи статті, у своїй подальшій діяльності вони приречені на поширення невігластва, на порушення академічної доброчесності.

Мало того, вони неминуче сприятимуть тому, щоб до їхніх команд та до бюджетного фінансування залучалися подібні до них. Через масовість цих явищ, які постійно підживлюються вимогами від МОН щодо публікацій та довічній "ренті" за науковий ступінь, це перетворюється на замкнене коло, для розірвання якого потрібна не лише рішучість і налаштованість на боротьбу за якість наукових знань та непримиренність до порушень академічної доброчесності, **а й насамперед зміна "правил гри"**.

Але найгірше, коли невігластво, беззмістовність, фальсифікації та фабрикації поєднуються з беззастережним плагіатом і це все захищається частиною наукової спільноти як із системи НАН України, так і з закладів вищої освіти та Міністерства освіти і науки. А саме це якраз і сконцентровано у "казусі Стасюк", який став настільки показовим, що без розв'язання цієї проблеми на користь науки годі й говорити про будь-які кроки з покращення ситуації загалом.

***Геннадій Єфіменко**, історик, старший науковий співробітник в Інституті історії України, учасник проекту Likбез.Історичний фронт, спеціально для УП. Життя*